

ZEGELS, EDEN, TAAL EN LITURGIE

Ideologie, propaganda en het symbolische gebruik van publieke ruimte in Gent (1483)

Jelle Haemers¹

Ideologie is noodzakelijk voor beleidsmakers. Zonder een ideologische achtergrond is een beleid niet te rechtvaardigen, mist het de nodige legitimatie en valt het ten prooi aan kritiek en contestatie. Aldus vooraanstaande onderzoekers is ideologie, ruim genomen, de denkbeeldige relatie van personen of groepen met hun bestaansvoorwaarden.² Ideologie heeft ook steeds te maken met macht. Machtsrelaties beïnvloeden taalgebruik en ze verlenen bepaalde woorden en uitdrukkingen hun betekenis.³ Het onderliggende systeem dat een maatschappelijk discours een bepaalde betekenis geeft, is ideologie. Pierre Bourdieu (1930-2002) definieert ideologie als het geheel van ideeën dat ten grondslag ligt aan een bepaald politiek stelsel. Volgens de Franse socioloog dient een ideologie om de belangen van een kleine groep voor te stellen alsof ze algemene belangen zijn van de hele gemeenschap. Ideologie wordt in dat opzicht een instrument om de maatschappelijke dominantie van bepaalde groepen in stand te houden en, in de terminologie van Pierre Bourdieu, te reproduceren.⁴ Ideologie is dus een ideeënkader waarnaar gezagsdragers refereren met de bedoeling hun beleidsdaden te laten aanvaarden door de onderdanen. Het is, naast dwang, een onmisbaar middel om onderdanen te

¹ Dit artikel kwam tot stand in het kader van het 'IUAP-project, fase VI, nr. 32' (Federaal Wetenschapsbeleid, België) aan de Universiteit Gent. Ik dank Marc Boone, Frederik Buylaert, Thérèse de Hemptinne en Jonas Braekevelt voor hun hulp bij de totstandkoming van dit artikel. De gebruikte afkortingen zijn: ADN: Archives départementales du Nord, ARB: Algemeen Rijksarchief Brussel, RAB: Rijksarchief Brugge, RAG: Rijksarchief Gent, SAB: Stadsarchief Brugge, SAG: Stadsarchief Gent, B/H/VMGOG: Bulletin/Handelingen/Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.

² M. Vovelle, 'Ideologies and mentalities', in: R. Samuel & G. Jones (eds.), *Culture, ideology and politics. Essays for Eric Hobsbawm*, Londen, 1982, p. 3. S. Zizek, 'The spectre of ideology', in: *idem* (ed.), *Mapping ideology*, Londen, 1994, p. 8.

³ N. Fairclough, *Language and power*, Harlow, 2001, p. 2.

⁴ P. Bourdieu, 'Sur le pouvoir symbolique', *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 32 (1977), pp. 405-411.

beheersen en te overtuigen van de noodzaak van een bepaald beleid.⁵ Een bepaalde beleidsgroep bestrijdt bijgevolg best alternatieve ideologieën, want de ondermijning van de geloofwaardigheid van een heersende ideologie schaadt de legitimatie van een beleid dat zich op deze ideologie beroept. In dat geval kan een alternatieve ideologie zijn ingang vinden, en kunnen andere beleidsmakers aan politieke invloed en macht winnen.

In dit artikel zal ik aan de hand van één concrete casus, met name de strijd om het regentschap over de minderjarige graaf Filips de Schone tussen Maximiliaan van Oostenrijk en de Drie Leden van Vlaanderen in 1483, nagaan hoe één bepaalde ideologie een andere beconcurrerde en welke middelen beleidsmakers aanwendden om anderen van het beleid te overtuigen. Specifiek zal ik op de Gentse propaganda van het verzet tegen Maximiliaan van Oostenrijk focussen. Daarbij zal opvallen dat aanhangers van één ideologie, met name de Gentse bewindvoerders van 1483, niet enkel een ‘papieren strijd’ (met pamfletten en geschreven argumenten) voerden om hun gelijk te halen, maar tevens een ‘symbolische strijd’ met de tegenpartij aangingen. Het komt er voor beleidsmakers immers niet enkel op neer een geloofwaardige en overtuigende ideologie te hebben, ze dient tevens gepropageerd te worden.⁶ Door middel van het gebruik van symbolen zullen de Gentse bewindslui van 1483 hun beleid propageren en proberen aanhangers te winnen voor bepaalde politieke principes. In wat volgt zal ik me bijgevolg niet zozeer op de ‘verwoording’, maar wel op de ‘ver-beelding’ van ideologie concentreren. Ideologie is immers vervat in enerzijds tekstuele representaties van de werkelijkheid en anderzijds (al dan niet bewuste) gedragingen en rituelen. Niet alleen een bepaald discours maar ook rituelen maken een onderdeel uit van een bepaalde ideologie omdat ze door middel van een complexe symbolische encensering een zekere interpretatie van de werkelijkheid voorschotelen.⁷ De rituele propaganda van een leidende elite ‘ver-beeldde’ als het ware een bepaalde visie op een conflict met de bedoeling de volledige stedelijke gemeenschap achter deze ideeën te scharen. In dit artikel zal ik me op het gebruik van zegels, eedafleggingen, taal en liturgie in de propaganda van de Gentse beleidsmakers van 1483 concentreren. Eerst werp ik een blik op de

⁵ ‘It took powerful ideas and feelings – and a lot of blood – to enlist normal people in the projects of state builders and rulers’ (J. Jasper, ‘Culture, knowledge, and politics’, in: T. Janoskin, R. Alford, A. Hicks & M. Schwartz (eds.), *The handbook of political sociology. States, civil societies, and globalization*, Cambridge, 2005, p. 128). Zie ook W. Blockmans, ‘Beheersen en overtuigen. Reflecties bij nieuwe visies op staatsvorming’, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 16 (1990), pp. 18-30.

⁶ ‘To govern was to publicize’, schrijft K. Sharpe, ‘Sacralization and demystification. The publicization of monarchy in early modern England’, in: J. Deploige & G. Deneckere (eds.), *Mystifying the monarch. Studies on discourse, power, and history*, Amsterdam, 2006, p. 99. Hij verwijst hierbij uiteraard naar C. Geertz, *The interpretation of cultures: selected essays*, New York, 1973.

⁷ D. Kertzer, *Ritual, politics and power*, Londen, 1988, pp. 79 en 101.

aard van het conflict dat het onderwerp van dit artikel uitmaakt, en op de ideologieën die beide partijen tijdens de Vlaamse Opstand propageerden.

De ideologische en politieke strijd om het regentschap over Filips de Schone (1482-1483)

In 1483 namen twee bestuursvisies het tegen elkaar op in het graafschap Vlaanderen, elk geïnspireerd door een eigen ideologie. Enerzijds hingen de Gentse elite, medestanders uit Brugge en Ieper, en enkele voornamelijk Bourgondische edelen een federale visie over de organisatie van de centrale staat in het graafschap Vlaanderen aan, een visie die een uiting was van het zogenaamde corporatisme. Anderzijds wensten Maximiliaan van Oostenrijk en diens bondgenoten de prille staatsstructuur die de Bourgondische hertogen in de voorbije decennia hadden opgebouwd, te behouden en verder in te richten volgens een centralistische bestuursvisie. Het politieke centralisme dat laatstgenoemde partij aanhing, hield een autocratische ideologie in. Dat ideeënkader stelt de vorst centraal in het politieke besluitvormingsproces van een staat. In een dergelijk politiek bestel kan een vorst autonoom beslissingen nemen in het territorium dat onder zijn gezag staat. Hij is niet gebonden aan inspraak van ondergeschikte bestuursniveaus (zoals een vergadering van vertegenwoordigers van steden) en het gebruik van het belastings- en geweldmonopolie van de staat ligt in zijn handen. Enkel de soeverein was gemachtigd militair en symbolisch geweld tegen onderdanen te gebruiken, belastingen te heffen of andere vormen van dwang uit te oefenen. In de praktijk zal de vorst deze macht vaak gedeeltelijk afstaan aan directe vertrouwelingen en ambtenaren, zonder echter inspraak te verlenen aan ondergeschikte bestuursniveaus. Een dergelijke inspraak vormde daarentegen de kern van de federale bestuursstructuur die beleden werd door de tegenstanders van Maximiliaan. Deze federatieve staatsopvatting stoelde op een corporatieve ideologie, die in de Nederlanden een essentieel onderdeel van de stedelijke samenleving was geworden.⁸ Essentieel voor het corporatisme was de aanzienlijke mate van onafhankelijkheid die corporatieve instellingen (zoals ambachten) dankzij privileges en allerlei voorrechten bezaten. Corporatieve privileges waarborgden onder andere lidmaatschapsrechten en zelfbestuur door de leden van de corporatie. Een ambachtsbestuur beschikte over juridische macht, politieke dwang en een hoeveelheid symbolisch kapitaal, dat ook wel 'corporatief kapi-

⁸ M. Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak. 's Hertogenbosch, 1770-1820*, Nijmegen, 1999, pp. 22-25 en *idem*, 'Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th centuries', in: M. Prak, C. Lis, J. Lucassen & H. Soly (eds.), *Craft guilds in the early modern Low Countries. Work, power and representation*, Aldershot, 2006, pp. 74-106.

taal' genoemd wordt.⁹ Niet enkel het laatmiddeleeuwse gildenstelsel maar ook de institutionele structuren van tal van middeleeuwse steden vertoonden een aantal corporatistische kenmerken. In Gent, Brugge en Ieper was een deel van de bestuurlijke macht aan maatschappelijke organisaties overgedragen. Deze steden waren een corporatistische samenleving. Het corporatisme was er gebaseerd op een institutionele configuratie van semi-autonome, lokale instellingen die de belangrijkste maatschappelijke sferen bestreken (er waren bijvoorbeeld ook sociale, religieuze en culturele corporaties, zoals schuttersgilden, broederschappen en rederijderskamers in een laatmiddeleeuwse stad). Een centraal element van het corporatisme was de plaatselijke uniciteit.¹⁰ Hoewel de corporatieve ordening in de Vlaamse steden grote onderlinge gelijkenis vertoonde, bestonden er steeds kleine maar betekenisvolle verschillen. Aan die verschillen ontleenden steden hun eigen karakter én de overtuiging dat het 'lokale' een waarde op zichzelf was, die bedreigd kon worden door buitenstaanders en die tegen die bedreiging ook moest beschermd worden. Een optimale garantie voor de instandhouding van corporatieve organisaties in de Vlaamse steden was politieke representatie, zowel in stedelijke als territoriale bestuursorganen, die politieke inspraak op andere besluitvormingsniveaus mogelijk maakte.

Twee maal in het laatste kwart van de vijftiende eeuw leidde deze corporatieve ideologie tot de vorming van een federaal bestuursorgaan in de Nederlanden, namelijk in 1477 en in 1482. In beide jaren was de Bourgondisch-Habsburgse dynastie die de Nederlanden bestuurde tijdelijk politiek verzwakt omdat het regerende lid van de dynastie onverwachts overleed. Op 5 januari 1477 sneuvelde hertog Karel de Stoute op het slagveld te Nancy, op 27 maart 1482 overleed hertogin Maria van Bourgondië te Brugge na een dramatische val van haar paard in het kasteelpark te Wijnendale. Het machtsvacuüm aan het hof gaf zowel in 1477 als in 1482 aan het politieke verzet tegen het beleid van de overleden dynast(e) de kans om een nieuwe bestuursstructuur uit te bouwen, telkens volgens een federaal model. In februari 1477 richtten nieuwe privileges de Staten-Generaal in als het belangrijkste bestuursorgaan van de Nederlanden, dat de bestuurlijke macht van de jonge Bourgondische hertogin verregaand kon controleren en zelfs beslissingsbe-

⁹ Het corporatief kapitaal van een ambacht bestond uit het economische, sociale, culturele en politieke kapitaal dat deze organisatie verzamelde (een korte beschrijving bij J. Dambruyn, 'Corporative capital and social representation in the Southern and Northern Netherlands, 1500-1800', in: Prak e.a. (eds.), *Craft guilds*, pp. 194-195; zie ook P. Stabel, 'Guilds in late medieval Flanders: myths and realities of guild life in an export-oriented environment', *Journal of Medieval History*, 30 (2004), pp. 191-192).

¹⁰ Prak, *Republikeinse veelheid*, pp. 318-319.

voegdheid in militaire en fiscale zaken verwierf.¹¹ Na het plotse overlijden van Maria van Bourgondië in maart 1482, nam de zogenaamde ‘Vlaamse Opstand’ zijn aanvang. Dit conflict, dat ruim een decennium zou duren (van 1482 tot 1492) had als inzet het regentschap over Filips de Schone (1478-1506), de minderjarige zoon van Maria van Bourgondië en haar echtgenoot, aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk. In een cruciale fase van deze Opstand, op 5 juni 1483, richtten de Drie Leden van Vlaanderen een regentschapsraad op die voortaan in naam van Filips de Schone het graafschap zou besturen, tegen de wil van Maximiliaan van Oostenrijk in.¹² Conform de corporatieve ideologie waren de drie standen in deze raad vertegenwoordigd. Enkele vooraanstaande edelen (waaronder Adolf van Kleef, Lodewijk van Gruuthuze, Filips van Bourgondië-Beveren), (soms) enkele abten, en een permanente vertegenwoordiging van de Drie Leden van Vlaanderen (Gent, Brugge en Leper) bestuurden in deze raad het graafschap, als regent van graaf Filips. Het was een traditie in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen dat de drie vermelde steden als het ware de vertegenwoordiging van de derde stand, en soms zelfs van de drie standen, monopoliseerden.¹³ Toch bleef het ideaal van de standenvertegenwoordiging geïnspireerd door het corporatisme. Maar zowel de Vlaamse regentschapsraad als de bestuursvorm van 1477 kregen het moeilijk toen de dynastieke macht hersteld was. In juni 1485 zou Maximiliaan van Oostenrijk de regentschapsraad opdoeken nadat hij het graafschap gewapenderhand veroverd had. Hij riep zichzelf toen als regent uit en hij herstelde de centralistische staatsvorm. In 1477 lag de zaak anders. Omdat de macht van de Staten-Generaal door interne contestatie na de toekenning van de privileges in februari 1477 uitgehold raakte, en omdat de her-

¹¹ W. Blockmans, ‘De “constitutionele” betekenis van de privilegiën van Maria van Bourgondië (1477)’, in: *idem* (ed.), 1477. *Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden*. (Standen en Landen, LXXX) Kortrijk-Heule, 1985, pp. 473-494. Deze politieke hervormingen maken het onderwerp uit van mijn doctoraatsstudie, met als titel ‘*Ende hevet tvolc goede cause jehghens hemlieden te rysene*. Staatsvorming en stedelijke opstanden in het graafschap Vlaanderen (1477-1492)’ (Gent, 2006). Een publicatie is voorzien in de reeks ‘Studies in European Urban History (1100-1800)’.

¹² *Idem*, ‘Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d’après des documents inédits’, *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 140 (1974), pp. 257-368. In 1477 was het Brugse Vrije afgeschafte als ‘Vierde Lid’ van Vlaanderen. Pas in juni 1485 zou Maximiliaan het Brugse ommeland opnieuw als ‘Vierde Lid’ aan de Statenvergaderingen laten deelnemen (zie daaromtrent W. Prevernier, ‘Réalité et histoire. Le quatrième membre de Flandre’, *Revue du Nord*, 43 (1961), pp. 6-14).

¹³ W. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, Brussel, 1978 en M. Boone, ‘In den beginne was het woord’. De vroege groei van ‘parlementen’ in de middeleeuwse vorstendommen der Nederlanden’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 120 (2005), pp. 338-361.

togelijke administratie Maximiliaan steunde in zijn autocratische bewind, ver-
 vaagde het federale bestuursmodel dat de Staten in 1477 hadden opgericht. De
 systematische overtreding van de privileges van 1477 door het overheidsper-
 soneel, de verminderde inspraak op het beleid van de Leden van Vlaanderen
 en een oorlogszuchtige politiek van Maximiliaan van Oostenrijk veroorzaak-
 ten grote wrevel bij de leidende elite van de Drie Leden van Vlaanderen in de
 daaropvolgende jaren. Dit ongenoegen zou na de dood van Maria van
 Bourgondië leiden tot de oprichting van een nieuw federaal bestuursorgaan,
 de regentschapsraad, waarin inspraak van de Leden in de territoriale politiek
 wel verzekerd was. Kortom, tijdens het laatste kwart van de vijftiende eeuw
 streeden twee groeperingen met verschillende ideologische munitie om de cen-
 trale staatsvorm in de Nederlanden volgens een eigen bestuursvisie in te rich-
 ten. Uiteindelijk zou het centralisme zegevieren, toen Maximiliaan van
 Oostenrijk in 1492 de laatste haarden van verzet kon doven. Nadat Gent in juli
 1492 de vernederende Vrede van Cadzand had aanvaard, liet ook Filips van
 Kleef zijn verzet tegen Maximiliaan varen op 12 oktober 1492.¹⁴ Maar in de
 zestiende eeuw zou het corporatisme toch een nieuwe staatsstructuur vorm
 geven, zij het in de Noordelijke Nederlanden, na een opstand die grote gelijk-
 kenissen vertoont met de Vlaamse Opstand.¹⁵

Gentse propaganda (1483)

Voornamelijk te Gent broeide het verzet tegen het beleid van Maximiliaan van
 Oostenrijk. Met het stedelijk privilege van 30 januari 1477 had de stad verre-
 gaande politieke autonomie verworven. De rechtskracht van de Vrede van
 Gavere van 23 juli 1453 verviel en bijgevolg verwierf de stad opnieuw haar
 oude privileges.¹⁶ De stedelijke ambachten bekwamen opnieuw politieke
 macht, het Gentse kwartier werd hersteld, en door middel van een vertegen-
 woordiging in de Staten-Generaal verkreeg het Gentse stadsbestuur een stem
 in de territoriale politiek van de Nederlanden. Maar, zoals vermeld, deze ver-
 worvenheid werd de daaropvolgende jaren teniet gedaan door het
 Bourgondisch-Habsburgse hof dat langzaamaan het verloren politieke terrein

¹⁴ A. De Fouw, *Philips van Kleef. Een bijdrage tot de kennis van zijn leven en karakter*, Groningen, 1937 en J. Haemers, 'Philippe de Clèves et la Flandre. La position d'un aristocrate au coeur d'une révolte urbaine (1477-1492)', in: J. Haemers, H. Wijsman & C. Van Hoorebeek (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l'Etat: Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile*, (Burgundica, XIII) Turnhout, 2007, pp. 21-99.

¹⁵ J. Haemers & L. Sicking, 'De Vlaamse Opstand van Filips van Kleef en de Nederlandse Opstand van Willem van Oranje. Een vergelijking', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 119 (2006), pp. 328-347.

¹⁶ V. Vanderhaeghen, 'La charte donnée aux Gantois par Marie de Bourgogne (1477)', in: *Mélanges Paul Fredericq*, Brussel, 1904, pp. 273-278.

van 1477 heroverde. Bovendien voerde Maximiliaan van Oostenrijk, in samenwerking met een schare ambtenaren, een beleid dat de handel, de basis van de welvaart van de Gentse elite, schaadde, en negeerde de centrale overheid de Gentse eis naar inspraak in de besteding van de oorlogskredieten die de Leden aan Maximiliaan toestonden. De spanning liep hoog op in het najaar van 1481. Gent weigerde al sinds 1480 beden aan de aartshertog toe te staan omdat de stad de inspraak in de besteding ervan had kwijtgespeeld, en de bewindvoerders van de stad veroordeelden scherp de bemoeizucht van de vorst in de stedelijke kiesprocedures van de schepenbanken.¹⁷ In oktober 1481 werd de Gentse hoogbaljuw Jan van Dadizeele te Antwerpen vermoord, wellicht omdat hij toenadering had gezocht tot het Gentse verzet.¹⁸ Toen Maximiliaan de vermoedelijke moordenaars eind 1481 in bescherming nam, en hij op een vergadering van de Leden van Vlaanderen in het voorjaar van 1482 de steden en de kasselrijen van het Gentse kwartier apart had benaderd om een bede zonder instemming van Gent te laten goedkeuren, bereikte het Gentse verzet een nieuw hoogtepunt. Het stadsbestuur verbande hertogelijke vertrouwelingen uit het graafschap Vlaanderen en het verbod de steden en kasselrijen van het ondergeschikte kwartier nog met Maximiliaan te onderhandelen.

Plots stierf Maria van Bourgondië. Maximiliaan van Oostenrijk eiste onmiddellijk het regentschap over zijn driejarige zoon op, maar Gent zag de kans schoon om komaf te maken met het autoritaire bewind van de Habsburgse keizerszoon. Ook in Brugge en Ieper namen tegenstanders van Maximiliaan de macht over. De Drie Leden bestuurden voortaan volgens de corporatieve ideologie het graafschap, een ideologie die ze actief propageerden. Op politiek vlak had de machtsovername het gevolg dat Brugge, Gent en Ieper (opnieuw) een hoge mate van autonomie verwierven, en hun macht over het ondergeschikte kwartier konden herstellen. De monetaire en fiscale politiek in het graafschap werd in onderling overleg door de Drie Leden opgesteld. De machthebbers in de drie steden vervingen het gezagsgetrouwe personeel van overheidsinstellingen door gelijkgezinden. Ze sloten in december 1482 een vredesverdrag met de Franse koning Lodewijk XI (de Vrede van Atrecht), dat Maximiliaan gedwongen werd te ondertekenen. In het bijzijn van een verte-

¹⁷ In 1480 leidde een dispuut over de kiesprocedure van de Gentse schepenen tot een conflict tussen de stad en de aartshertog (J. Van Leeuwen, 'Didactiek in een middeleeuws stadhuis. De functie en betekenis van een Gents opschrift uit 1480', in: R. Bauer, M. De Smet, B. Meijns & P. Trio (eds.), *In de voetsporen van Jacob van Maerlant. Liber amicorum Raf de Keyser. Verzameling opstellen over middeleeuwse geschiedenis en geschiedenisdidactiek*, Leuven, 2002, pp. 336-350). In het algemeen over de moeilijke relatie tussen Maximiliaan en de stad Gent: W. Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand. De Gentse stadsfinanciën op het einde van de Middeleeuwen (1460-1495)*, (VMGOG, 31) Gent, 2007, *passim*.

¹⁸ J. Haemers, 'Le meurtre de Jean de Dadizeele. L'ordonnance de cour de Maximilien d'Autriche et les tensions politiques en Flandre (1481)', *Publications du Centre Européen d'Etudes bourguignonnes (XIVe-XVIe siècles)*, 48 (2008), ter perse.

genwoordiging van de Franse koning huldigde de stad Gent Filips de Schone als graaf van Vlaanderen op 10 januari 1483. Zoals gebruikelijk was tijdens een machtsoverdracht in het graafschap Vlaanderen zwoer de nieuwe graaf ‘in zeer grooter hoocheit ende magnificentie’ op de Gentse Vrijdagmarkt de privileges van het graafschap Vlaanderen tijdens zijn regering na te leven.¹⁹ Er werden vier voogden over de jonge graaf aangeduid die het land in een ‘voogdijraad’ in naam van de graaf zouden regeren, met name Adolf van Kleef, Wolfert van Borsssele, Jacob van Savoye en Filips van Bourgondië-Beveren. Deze edelen ‘van den bloede’ beloofden zich in hun bestuur te laten bijstaan door de Staten-Generaal en vertegenwoordigers van de Drie Leden.²⁰ Kortom, de regentschapsraad was in ‘wording’. Maximiliaan was niet bij machte het tijt te keren en erkende deze voogdijraad. Omdat hij met oorlog in de noordelijke gewesten af te rekenen kreeg, diende de aartshertog ook de oprichting van de regentschapsraad op 5 juni 1483 te erkennen. Zijn zoon zou de komende twee jaar in het Gentse Prinsenhof verblijven.²¹ Desalniettemin heeft de Habsburger in de voorafgaande maanden toch geprobeerd zijn regentschap te doen gelden. En alweer kon hij op medestand van een aantal edelen, en al dan niet door de Drie Leden ontslagen ambtenaren rekenen. Zoals de Drie Leden zou ook hij een actieve propaganda voor de eigen zaak voeren.

Vooraleer de daaropvolgende politieke en ideologische strijd te bespreken, licht ik kort even de achtergrond van de Gentse gezagsdragers van 1483 toe. In 1477

¹⁹ N. Despars, *Cronycke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen*, J. de Jonghe (ed.), Brugge, 1840, IV, p. 230; J.-M. Cauchies, *Philippe le Beau. Le dernier duc de Bourgogne*, (Burgundica, VI) Turnhout, 2003, p. 10 en SAG: reeks 400, nr. 28, 134r. Over het ritueel van de eedaflegging van de Vlaamse graven op de Vrijdagmarkt: M. Boone, ‘Gent, Vrijdagmarkt’, in: W. Blockmans & H. Pleij (eds.), *Plaatsen van herinnering*, Amsterdam, 2007, pp. 241-251.

²⁰ De Brugse kroniekschrijver Nicolas Despars spreekt over ‘voochden’ die werden aangesteld ‘omme ghezamelick voortan tlandt te regierene, zoot behoorde, by den advijse nochtans van de Generale Staten ende de Drie Leden van Vlaenderen’. Hij vervolgt: ‘men can wel peynsen ende dincken hoe dese nieuware die eerdishertoghe Maximiliaen greyen mochte, die welcke alsdoen met zijnder armeye voor Utrecht lach’ (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 230). De visie van Nicolas Despars op het conflict over het regentschap is echter allerminst neutraal, want hij zocht in het verhaal van de Vlaamse Opstand een historisch voorbeeld van een malafide prins om zijn positie in de opstand tegen Filips II te rechtvaardigen (zie J. Haemers, ‘Un miroir à double face. Les chroniques de Jean Molinet et Nicolas Despars’, in: J. Devaux, E. Doudet & E. Lecuppre-Desjardin (eds.), *Jean Molinet et son temps*, ter perse in de reeks ‘Burgundica’). Over de edelen in de regentschapsraad: J. Haemers, ‘Adellijke onvrede. Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze als beschermheren en uitdagers van het Bourgondisch-Habsburgse hof (1477-1492)’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 10 (2007), pp. 178-215.

²¹ Van begin januari 1483 tot eind juli 1485 verbleef Filips in Gent (Cauchies, *Philippe le Beau*, p. 10-12).

wijzigde de samenstelling van het Gentse stadsbestuur grondig. Na de dood van Karel de Stoute zetten Gentse opstandelingen de schepenen af die op last van de hertog waren benoemd – enkelen werden zelfs terechtgesteld. Conform de ideologie van het corporatisme vervingen de opstandelingen deze schepenen door een vertegenwoordiging van de drie leden van de stad (wevers, kleine neringen en poorters).²² Uit de groep van nieuwe machthebbers groeide een soort van politieke ‘cluster’ van een zevental personen, die in de daaropvolgende jaren zijn invloed op het bestuur van de stad danig uitbreidde. Met name Willem Rijm, Daneel Onredene, Jan van den Buendere, de tweeling Jan en Frans van Coppenhole en de gelijknamige adellijke neven Adriaan Vilain verzamelden op het moment van het overlijden van Maria van Bourgondië de belangrijkste bestuurlijke mandaten in de stad. Zij vormden de motor van het Gentse verzet tegen het regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk, en enkelen onder hen zetelden permanent in de regentschapsraad van Filips de Schone. Hun beleid was echter niet door iedereen aanvaard. Op verschillende tijdstippen kregen ze met politieke tegenstand af te rekenen, zoals in de zomer van 1481 toen één van hun kompanen uit 1477, Jacob Wymeersch, zware kritiek had geuit op het nepotisme en vriendjespolitiek van de gezagsdragers. Ook tijdens de regering van de regentschapsraad bleef het verzet tegen hun bestuur als het ware endemisch, om na de capitulatie van Brugge aan Maximiliaan van Oostenrijk in juni 1485 uit te barsten. Medestanders van de aartshertog namen onder leiding van Mathijs Peyaert de macht in Gent over. Willem Rijm en Daneel Onredene werden in juli 1485 terechtgesteld, andere tegenstanders van Maximiliaan vluchtten het graafschap uit.²³ Kortom, te Gent woonden ook politieke sympathisanten van Maximiliaan, die echter vóór diens verovering van het graafschap de kans niet vonden zich van het bewind van de regentschapsraad te ontdoen. Het lijkt er dus naar dat de Gentse machthebbers ten tijde van de regering van de regentschapsraad in 1483 niet alleen politieke opposanten buiten de stad en aan het hof, maar ook tegenstanders in de stad wensten te overtuigen van de legitimiteit van de regentschapsraad. Achteraf gezien lijkt dat dus maar gedeeltelijk gelukt.

Hoe zou de vermelde politieke ‘cluster’ het ontstaan en de werking van de regentschapsraad propageren? Verscheidene middelen stonden haar ter beschikking, waarvan ik hier vier in ogenschouw neem, met name (1) het ontwerp van het zegel en een wapenschild van Filips de Schone, (2) de verplicht-

²² M. Boone, ‘La justice en spectacle. La justice urbaine en Flandre et la crise du pouvoir « bourguignon » (1477-1488)’, *Revue Historique*, 125 (2003), pp. 43-65 en K. Hancké, ‘Confiscaties als politiek wapen in intern stedelijke conflicten, casus: Gent: 1477-1492’, *HMGOG*, 49 (1995), pp. 197-220.

²³ Over deze personen, zie V. Fris, ‘Onredene (Daniël)’, *Biographie Nationale*, XVI (1901), klm. 192-195; *idem*, ‘Rym (Guillaume)’, *Biographie Nationale*, XX (1908-1910), klm. 686-689 en *idem*, ‘Jan van Coppenhole, de leider van de opstand van Gent tegen Maximiliaan van Oostenrijk’, *BMGOG*, 14 (1906), pp. 93-114.

te eedaflegging van vazallen en ambtenaren van de graaf, (3) het gebruik van het Nederlands als voertaal van de overheid en (4) het symbolische gebruik van de publieke ruimte, door middel van liturgie in het bijzonder.

Sigillografie en heraldiek

Afbeeldingen op middeleeuwse zegels zijn een uiting van de identiteit van een zegelaar, of althans van de identiteit die hij zichzelf wil aanmeten.²⁴ Zegels van vorsten beeldden de soeverein dan ook vaak af als een autonoom, statig figuur in vol ornaat, op een troon of als ridder te paard. De zegels van de Vlaamse graven en hun opvolgers, de Bourgondische hertogen, wijken niet af van het klassieke patroon dat in de laatmiddeleeuwse vorstenhuizen gangbaar was. De hertogen beeldden zich af als een ridder in harnas te paard met het geheven zwaard in de hand.²⁵ Een zegel had uiteraard niet enkel een symbolische waarde, maar het verleende in de eerste plaats rechtsgeldigheid aan oorkonden. Beide aspecten van bezegeling voedden in het conflict om het regentschap over Filips de Schone de discussie over de vervaardiging en het gebruik van een nieuw grafelijk zegel. Wie over het grafelijk zegel beschikte, had niet enkel de juridische macht om zijn aktes rechtskracht te verlenen, maar tevens een zekere vorm van symbolisch gezag over de graaf. De aanstelling van de persoon die daadwerkelijk kon zegelen met het grafelijke zegel (de zegelbewaarder) en de iconografie van het zegel vormden dan ook een inzet van de politieke strijd tussen Maximiliaan en de Drie Leden van Vlaanderen na het overlijden van Maria van Bourgondië.

Het zou uiteindelijk tot juni 1483 duren vooraleer de nieuwe graaf van Vlaanderen, Filips de Schone, over een eigen zegel zou beschikken. Na de dood van Maria van Bourgondië had de dynastie nood aan een nieuw zegel, maar in afwachting zegelden zowel de Drie Leden als het hof met eigen zegels. De Drie Leden zegelden documenten met hun stadszegel, terwijl Maximiliaan zijn persoonlijk zegel of dat van de Raad van Vlaanderen aan zijn akten liet bevestigen.²⁶ Er waren dan ook twee zegelbewaarders actief in

²⁴ B. Bedos-Rezak, 'Medieval identity: a sign and a concept', *The American Historical Review*, 105 (2000), pp. 1489-1533, en *idem*, 'Du modèle à l'image: les signes de l'identité urbaine au Moyen Age', in: M. Boone, E. Lecuppre-Desjardin & J.-P. Sosson (eds.), *Le verbe, l'image et les représentations de la société urbaine au Moyen Age*, Leuven, 2002, pp. 189-205.

²⁵ R. Laurent, *Les sceaux des princes territoriaux belges du Xe siècle à 1482*, Brussel, 1993, dl. I, pp. 575-639.

²⁶ Een voorbeeld van de bezegeling door de Drie Leden in Blockmans, 'Autocratie ou polyarchie', p. 320; van Maximiliaan in SAB: Politieke Oorkonden, nr. 1188 ('zo es hieran, in meerdre auctorisatien ende versekertheden bij wetene ende consente van mijnen heere den hertoghe van Oostrijcke, als vadere van onzen voor-noemden ervachtighen grave, gheghanghen den zeghel van den camere van der voor-seide Rade [de Raad van Vlaanderen]').

het 'interregnum' na het overlijden van Maria van Bourgondië. Het lijkt erop dat Maximiliaan en de Drie Leden in april 1482 tot een consensus waren gekomen. Maximiliaans naaste vertrouweling en audiencier Nicolas de Ruter, die overigens in maart 1482 door Gent verbannen was, vervingen de Drie Leden in april 1482 door Jan van de Kethulle.²⁷ Deze Gentse edelman en zoon van een raadsheer uit de Raad van Vlaanderen was de zwager van de Gentse politicus Daneel Onredene en tevens secretaris van de Gentse schepenbank van de Keure in de jaren 1481-1483.²⁸ In zijn functie als grafelijk zegelbewaarder kreeg hij het gezelschap van Bruggeling Antoon Spillaert. Deze voormalige secretaris van Maria van Bourgondië mocht, als secretaris van de Vlaamse commissie voor de wetsvernieuwing die door de hertogin in 1477 samengesteld was, eveneens het grafelijk zegel gebruiken.²⁹ Maar voorlopig bleef een nieuw zegel uit. De precieze inhoud van hun functie is bovendien onduidelijk omdat de aktes van hun aanstelling niet bewaard bleven. Vermoedelijk verzorgde Jan van de Kethulle de zegeling door de Drie Leden, en Antoon Spillaert deze door de aartshertog. Antoon Spillaert was de voormalige secretaris van Filips de Goede en Karel de Stoute en hij zou na de verovering van Vlaanderen door Maximiliaan in juli 1485 diens persoonlijke secretaris worden.³⁰

Met de oprichting van de regentschapsraad in juni 1483 dienden Maximiliaan en zijn tegenstanders klaarheid te scheppen in deze zaak. Indien zowel de Habsburger, die zich als regent van de graaf had uitgeroepen, als de regentschapsraad, die zich als regent gedroeg in Vlaanderen, rechtsgeldige akten wilden uitvaardigen, dienden ze over een grafelijk zegel te beschikken. Wanneer het zegel van de regentschapsraad aangemaakt werd, is onduidelijk. Op 10 juli 1483 stelde de regentschapsraad meester Jan de Beere aan als secretaris, zegelbewaarder en audiencier van Filips de Schone.³¹ Hij verving de tandem Antoon Spillaert – Jan van de Kethulle die in het voorjaar van 1482 door de Drie Leden in samenwerking met Maximiliaan als zegelbewaarder

²⁷ M. Gachard, *Inventaire des archives des chambres des Comptes*, Brussel, 1851, dl. III, pp. 344-345 en ARA: Fonds Rekenkamers, nr. 20380.

²⁸ Jan van de Kethulle, heer van Asse en Volkegem, was gehuwd met Kateline Onredene fa. Raas. Zijn vader Jan was tot 1433 raadsheer in de Raad van Vlaanderen (J. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Leuven, 2003, fiche *Jan van de Kethulle*).

²⁹ Gachard, *Inventaire des archives*, III, p. 345; J. Bartier, *Légistes et gens de finances au XVe siècle. Les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire*, Brussel, 1955, p. 52 en ARA: Fonds Rekenkamers, nr. 20379.

³⁰ P. Cockshaw, *Prosopographie des secrétaires de la cour de Bourgogne (1384-1477)*, (Instrumenta, 16) Ostfildern, 2006, pp. 91-92 en ADN: B 17750, map 'Spillart'.

³¹ ARA: Fonds Rekenkamers, nr. 20381, 1r.

was aangesteld.³² De nieuwe zegelbewaarder, tevens audiencier, was in maart 1477 door de Staten-Generaal en het Bourgondische hof reeds eenmaal als zegelbewaarder benoemd, maar hij bekleedde deze functie toen maar vier dagen.³³ Met de aanstelling van juli 1483 kwam de Gentenaar opnieuw op post, totdat Maximiliaan hem in juli 1485 uit deze functie zou ontslaan. Voortaan gebruikte Jan de Beere het nieuwe zegel van Filips de Schone dat de regentschapsraad vermoedelijk kort nadien had laten vervaardigen (afbeelding 1). Dit ridderzegel beeldde de jonge knaap af als een zelfstandige graaf, in harnas, gezeten op het paard met geheven zwaard, zoals zijn voorvaders.³⁴ Het zegel veruiterlijkte dus een politiek programma. De regentschapsraad maakte met het zegel duidelijk dat Filips de Schone de enige, wettige graaf van Vlaanderen was en dus de bestuurstraditie van de Vlaamse graven voortzette. De legende van het zegel vermeldt alle titels van Filips de Schone: *'Sigillum Philippi de Austria, Dei gracia Burgundie, Lotharingie, Brabancie, Limburgie, Luxemburgie ducis, Flandrie, Hannonie, Hollandie, Zelandie, Namurci comitis, Sacri Imperii marchionis, Frisie et Mechlinie domini.'*³⁵ De regentschapsraad had Filips ook van een eigen wapenschild voorzien, dat, zoals gebruikelijk, in het contrazegel opgenomen werd (afbeelding 3). Hoewel de jonge graaf Filips 'van Oostenrijk' wordt genoemd (naar analogie met zijn vader Maximiliaan en zijn zus Margaretha), bevatte het schild geen afbeelding van een adelaar, het embleem van de Habsburgers. Het wapenschild beschouwde Filips in hoofdzaak als een afstammeling van de Vlaamse graven en de Bourgondische dynastie van de Franse Valois. Het wapenschild

³² *'Betrouwende vulcommelic zynre ghetrauwicheit ende goede neersticheit'* werd Jan de Beere aangesteld (E. Lameere, 'Documents inédits pour servir à l'histoire de l'origine et des attributions de l'audiencier dans les anciens Pays-Bas', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 66 (1897), pp. 156-158 en C. Hénin, *La charge d'audiencier dans les anciens Pays-Bas (1413-1744)*, Brussel, 2001, p. 29). Hij ontving een jaarlijks pensioen van 240 lb. par. uit de ontvangsten van de algemeen ontvanger van Vlaanderen (ADN: B 33, 94v). In hoofde van zijn functie hield Jan de Beere ook een eigen register van de grafelijke Audiëntie bij (ADN: B 1704).

³³ M. Arnould, 'Les lendemains de Nancy dans les « pays de par deça » (janvier-avril 1477)', in: Blockmans (ed.), *1477*, p. 33. Nadien was hij persoonlijk secretaris van Maria en Maximiliaan (ADN: B 2121, 97v).

³⁴ M. Onghena, *De iconografie van Philips de Schone*, Brussel, 1959, pp. 323-324 en R. Laurent, *Les sceaux des princes territoriaux belges de 1482 à 1794*, Brussel, 1997, pp. 9-10.

³⁵ De intitulatio van de akten die de regentschapsraad in naam van Filips de Schone oorkonde, luidde gelijkaardig: *'Phelips van Oostrijck, bij der gracie Gods hertoghe van Bourgoingnen, van Lotharingen, van Brabant, van Lemburch ende van Luxemburch, grave van Vlaendren, van Henegauwen, van Holland, van Zeeland ende van Namen, marcgrave des Helichs Rijcx, heere van Vriesland ende van Mechelen'*. De aktes kregen wel de vermelding: *'bij mijnen heere den hertoghe, in zinen raed'* (SAB: Cartularium nr. 12, 26r en 42r – akte van augustus 1484).

ZEGELS, EDEN, TAAL EN LITURGIE

en het zegel propageerden dus het standpunt van de regentschapsraad want het beschouwde Filips als een autonome graaf, die zonder zijn vader kon regeren.

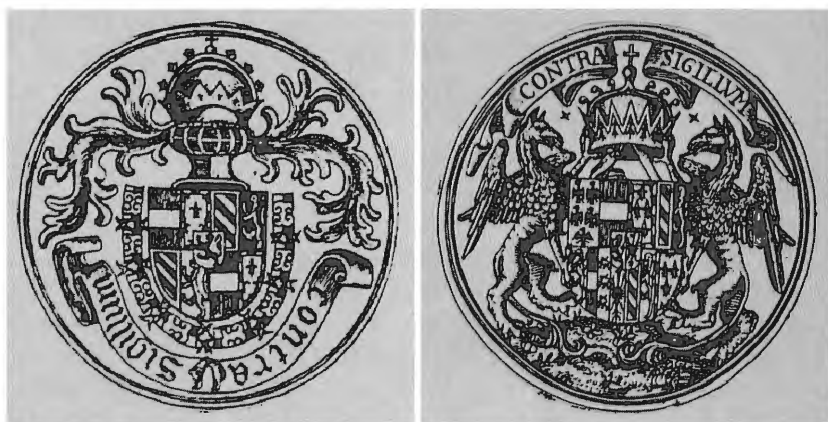
Abbeeldingen 1 en 2: links het zegel van Filips de Schone dat de regentschapsraad hanteerde, rechts het zegel dat Maximiliaan liet ontwerpen.³⁶

Maximiliaan heeft het gebruik van dit zegel noch de aanstelling van Jan de Beere als zegelbewaarder aanvaard omdat ook hij met een zegel van Filips de Schone zegelde. De aartshertog had namelijk een 'concurrerend' zegel voor de jonge graaf laten ontwerpen, waarmee hij als regent over zijn zoon oorkonden zegelde (afbeelding 2). Ook dit zegel symboliseerde een politiek standpunt. Op het zegel houdt de gekroonde Maximiliaan op een troon in zijn rechterhand een zwaard en in zijn linkerhand de hand van zijn kleiner afgebeelde zoon vast. Opmerkelijk is overigens dat dit zegel een majesteitszegel is. Hoewel Maximiliaan pas in februari 1486 tot Rooms-koning zou gekroond worden, gebruikte hij dus reeds in 1483 een zegel dat normaal enkel door koningen en keizers werd gehanteerd. Zoals op zijn eigen zegel nam de aartshertog ook de titels en het wapenschild van Filips de Schone over.³⁷ De legende luidde: 'Sigillum Maximiliani et Philippi, Dei gratia Austrie archiducum, Burgundie, Lotharingie, Brabancie, Stirie, Karintie, Carniole, Limburgie, Lucemburgie, Geldrie ducum, Flandrie, Thiolis, Arthesii, Burgundie palati-

³⁶ Afbeelding uit Laurent, *Les sceaux des princes (de 1482 à 1794)*, platen 1 en 3.

³⁷ R. Laurent, 'Le grand sceau de majesté des archiducs Maximilien d'Autriche et Philippe le Beau (1484-1496)', in: J.-M. Duvosquel, J. Nazet & A. Vanrie (eds.), *Les Pays-Bas bourguignons. Histoire et institutions. Mélanges André Uytendaele*, Brussel, 1996, pp. 290-292 en *idem*, *Les sceaux des princes (de 1482 à 1794)*, pp. 11-12. De *intitulatio* van de door Maximiliaan uitgevaardigde oorkonden ving aan met 'Maximilien et Phillipe d'Autriche, ducs de Bourgoigne [...], contes de Flandre', enzovoort (ADN: B 2129, nr. 69087).

ni, Hanonie, Hollandie, Zelandie, Namurci, Zutphanie comitum, Sacri Imperii marchionum, Frisie, Salinarum et Machlinie dominorum'. Het aantal titels in deze legende is groter dan op het 'Vlaamse' zegel omdat het majesteitszegel niet enkel de titels van Maximiliaan aan die van Filips toegevoegde, maar evenzeer omdat Maximiliaan onder andere de door de Franse koning op Maria van Bourgondië veroverde gebieden nog steeds als de zijne erkende.³⁸ Het contrazegel, tot slot, voert een andere versie van wapenschild van Filips de Schone op (afbeelding 4). In tegenstelling tot het wapenschild dat de regentschapsraad had laten vervaardigen, bevat het wapenschild van Filips de Schone op het contrazegel wel kleine adelaartjes, onder andere in het hart van het schild.³⁹

Abbeeldingen 3 en 4: het contrazegel van Filips de Schone dat respectievelijk de regentschapsraad (links) en Maximiliaan van Oostenrijk (rechts) hadden ontworpen.⁴⁰

³⁸ De regentschapsraad had daarentegen in de Vrede van Atrecht, die door de Drie Leden met de Franse koning in december 1482 gesloten was, tegen de wil van Maximiliaan in, de gewesten Artesië en het Vrijgraafschap Bourgondië (inclusief Salins) als bruidschat aan Margaretha van Oostenrijk (de zus van Filips de Schone) geschonken. Zij was in maart 1483 onder leiding van Adolf van Kleef aan de Franse koning uitgeleverd als toekomstige echtgenote van kroonprins Karel (de latere Karel VIII). De Habsburgse keizerszoon beschouwde ook Gelder en Zutphen als zijn bezit, hoewel deze gebieden Maximiliaan niet als landvoogd erkenden. De regentschapsraad van zijn kant koos er duidelijk voor de confrontatie met deze gewesten te vermijden.

³⁹ In verband met dit wapenschild: S. Sutch, 'De Gouda-editie van *Le Chevalier Délibéré*. Een boek uitgegeven in eigen beheer', in: H. Pleij & J. Reynaert (eds.), *Geschreven en gedrukt. Boekproductie van handschrift naar druk in de overgang van Middeleeuwen naar moderne tijd*, Gent, 2004, p. 148.

⁴⁰ Afbeeldingen uit Laurent, *Les sceaux des princes (de 1482 à 1794)*, platen 2 en 4.

Voor het gebruik van dit zegel had Maximiliaan nood aan een eigen zegelbewaarder en audiencier. Zijn naaste vertrouweling en eerste secretaris Nicolas de Ruter, die door de Drie Leden als zegelbewaarder na de dood van Maria van Bourgondië was afgesteld en kort voordien zelfs door Gent uit het graafschap was verbannen, keerde terug in functie.⁴¹ In de korte periode van juli 1483 tot juli 1485 waren er dus twee zegelbewaarders van Filips de Schone actief, zij het elk in een verschillende regio, met een andere opdrachtgever én met een verschillend zegel. Na zijn verovering van het graafschap in juli 1485 ontzette Maximiliaan Jan de Beere uit zijn functie en bevestigde hij Nicolas de Ruter als enige zegelbewaarder van Filips de Schone.⁴² Voortaan zegelde hij enkel met het eigen zegel, het exemplaar van de regentschapsraad werd vermoedelijk vernietigd. Het majesteitszegel van Maximiliaan en Filips zou nog tot december 1496 gebruikt worden.⁴³

‘Eed van feoteytscip’

Een ander middel om een standpunt te propageren, was de eedaflegging. Op verschillende tijdstippen in het conflict om het regentschap van Filips de Schone verplichtten de Drie Leden van Vlaanderen edelen, kasselrijen en steden van het graafschap om hun trouw te zweren aan de jonge graaf. Dergelijke eedafleggingen hebben een duidelijk doel.⁴⁴ De eedformule spiegelt vaak het gedrag voor dat de eedaflegger dient na te streven. Hij belooft trouw aan de vorst, en hij zal enkel zijn soeverein dienen. De symbolische connotatie van de eedaflegging aan Filips de Schone ten tijde van de regering van de regentschapsraad luidt dan als volgt. Als een persoon een feodale eed van trouw zweert aan de graaf, erkent hij in feite de regentschapsraad en haar bestuur van het graafschap. Meer nog, elke dienst die een ambtenaar, baljuw of schepen aan Maximiliaan zou leveren, wordt in dat geval illegitiem want door middel van zijn eed heeft de ambtenaar in kwestie trouw aan de regentschapsraad beloofd. De rituele ceremonie die met een eedaflegging gepaard gaat, veruiterlijkt nog eens deze politieke loyaliteit. De symbolische plicht-

⁴¹ Gachard, *Inventaire des archives*, III, pp. 344-345 en Cockshaw, *Prosopographie des secrétaires*, pp. 82-84.

⁴² Hénin, *La charge d'audiencier*, p. 29.

⁴³ Laurent, *Les sceaux des princes (de 1482 à 1794)*, p. 17. Filips de Schone werd in 1494 zestien en dus meerderjarig. Toch mengde Maximiliaan zich erna nog in bestuurszaken van de Nederlanden (J.-M. Cauchies, ‘De la « régenterie » à l'autonomie. Deux ordonnances de cour et de gouvernement de Maximilien et Philippe le Beau’, *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 171 (2005), pp. 43-88).

⁴⁴ J. Van Leeuwen, ‘Schepeneden in de Lage Landen. Een eerste verkenning van hun betekenis, overlevering en formulering (13de tot 16de eeuw)’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 6 (2003), pp. 112-160 en *idem*, ‘Belofes van een baljuw. De evolutie van een ambtseed (14de-15de eeuw)’, *Millennium*, 13 (1999), pp. 123-135.

pleging voor de minderjarige graaf is als het ware een knieval voor de daadwerkelijke machthebbers in het graafschap Vlaanderen in de periode tussen juni 1483 en juni 1485.

Het hoeft dus niet te verwonderen dat de Gentse beleidsmakers in 1483 van eedafleggingen gebruik maakten om hun politiek standpunt in het graafschap te verkondigen. De Vlaamse adel werd in het voorjaar van 1483 door middel van een dergelijke ceremonie overtuigd van de rechtskracht van de opvolging van de jonge graaf. De Drie Leden riepen in mei 1483 tal van Vlaamse edelen op hun leenverheffing te betalen en bij de nieuwe graaf hun feodale eed van trouw af te leggen.⁴⁵ Op dat moment was de regentschapsraad nog niet ingehuldigd, maar de voogdijraad van vooraanstaande edelen was al in functie. Toen de regentschapsraad enkele maanden later opgericht werd, zetten de Drie Leden deze politiek voort. De raad gaf in de zomermaanden van 1483 Vlaamse baljuws en grafelijke ontvangers de opdracht te Gent hun '*eed van feoteytscip*' aan de Vlaamse graaf af te leggen.⁴⁶ Ook Vlaamse edelen die deze eed nog niet hadden afgelegd, werden hiertoe met zachte dwang aangespoord.⁴⁷ Ook schepenen van ondergeschikte steden kregen een gelijkaardige ceremonie opgedrongen. In de zomer van 1483 reisde een delegatie van de regentschapsraad samen met de Gentse overdekens en een aantal schepenen naar de ondergeschikte steden van de drie kwartieren van Vlaanderen '*omme den goede lieden van der voorseide steden eedt te doen doene onzen jonghen erfachtighen heere den grave Phelips*'.⁴⁸ Soms ging deze eedaflegging met een luisterrijke plechtigheid gepaard, omdat ook de stedelijke bevolking van de legitimiteit van de regentschapsraad zou overtuigd worden. Op 6 juli 1483 bijvoorbeeld zwoer Brugge, in een grootse ceremonie, trouw aan de jonge Vlaamse graaf (die echter niet was meegereisd).⁴⁹ De stad beloofde de graaf '*goed ende ghetrauwe*' te zijn en hem te verdedigen tegen iedereen die hem

⁴⁵ W. Blockmans, *Handelingen van de Leden en van de staten van Vlaanderen. Regering van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (5 januari 1477 – 26 september 1506). Deel II: tot de vrede van Kadzand (1492)*, Brussel, 1973, pp. 279-280.

⁴⁶ ADN: B 2129, nr. 69129.

⁴⁷ Op 12 augustus 1483 stuurde de regentschapsraad een brief naar de heren van Praat, Maldegem, Dudzeele, Lichtervelde, Stade, Diksmuide en Merkem om binnen de twee weken graaf Filips '*eed ende feoteytscip te doene, zulck als zij hem sculdich zijn van doen ter cause van den leenen ende tenementen die zij van hem houdende zijn ter cause van zijnder graeflicheit van Vlaendren*' (ADN: B 2131, nr. 69227).

⁴⁸ RAB: Fonds Nieuwpoort, nr. 13, 5v-6r (met dank aan Jonas Braekevelt voor deze verwijzing). Op de plechtigheden te Brugge, Damme, Sluis en Eeklo waren de voornaamste edelen uit de regentschapsraad aanwezig (SAG: reeks 400, nr. 28, 144v).

⁴⁹ Cauchies, *Philippe le Beau*, p. 10 en Blockmans, *Handelingen van de Leden*, p. 304.

en het land onrecht zouden aandoen.⁵⁰ In augustus 1483 stuurde het Brugse stadsbestuur de Brugse baljuw Karel van Halewyn, watergraaf Lodewijk van Massemen en griffier Adriaan van Tielt naar de ondergeschikte steden in het Brugse kwartier om in elke stad een gelijkaardige plechtigheid te laten plaatsvinden.⁵¹ Kortom, door middel van de eedaflegging van edelen, ambtenaren en schepenen werd het politiek personeel van het graafschap gedwongen zich akkoord te verklaren met het bestuur van de regentschapsraad. Bovendien dienden de ceremonies om ook de aanwezigen te overtuigen van de legitimiteit van de raad.

‘Vlaemscher taelen’

Reeds in 1477 had het Vlaams Privilege geëist dat inwoners van het graafschap in de taal van hun land dienden berecht te worden. Deze eis kaderde in de toenmalige verzuchting naar een doorzichtige rechtspraak, want daaraan was er, aldus de Staten-Generaal, in de voorafgaande jaren een schromelijk gebrek. De privileges van 1477 wensten in de eerste plaats de corruptie en de incompetentie van staatsambtenaren aan te pakken, en bovendien verzekerden ze de volksvertegenwoordiging van inspraak in het beleid. In het Vlaams privilege hadden de Drie Leden reeds hun bezorgdheid geuit over de dominante aanwezigheid van Franssprekende functionarissen in Vlaamse overheidsinstellingen. De klacht doelde toen meer op de persoon van de ambtenaar, die van grove misbruiken tijdens de regering van Karel de Stoute verdacht werd, dan op zijn taalgebruik. De eis naar het gebruik van Nederlands was tevens een symbolische uiting van de gewonnen invloed van de onderdanen op het beleid van de Bourgondische dynastie. Maar, al even symbolisch, de eis om het Nederlands als voertaal van de overheid te hanteren had tijdens de regering van Maria van Bourgondië slechts beperkte navolging gehad. De volkstaal was door de hoofdzakelijk Franstalige ambtenaren van Maria en Maximiliaan vlug vervangen door de taal die ze gewoon was te spreken en te schrijven, al was het maar om praktische overwegingen.

Met de oprichting van de regentschapsraad in 1483 eisten de Drie Leden, meer nog dan in 1477, dat het Nederlands voortaan als voertaal van de over-

⁵⁰ ‘Dat zweeren wij den hertoghe Pelips [sic] onsen ervachteghen grave van Vlaendren goed ende ghetrauwe te zine, zine heerlicheden, rechten ende seignourien tonderhoudene ende helpen onderhoudene, ende hem ende dit zijn goede land van Vlaendren te helpen bescuddene jehens alle die dat zouden willen deeren met live ende met goede, alzo moet ons God helpen ende alle zine helegghen’ (SAB: Cartularium nr. 14, 327r).

⁵¹ Om ‘te ontfanghene den eed ghelijc die van Ghend ende van Brugghe onzen gheduchten ervachtighen heere ende prince grave Phelips ghedaen hadden’ (SAB: Stadsrekening 1482-1483, 78r).

heid werd gebruikt. In juli 1483 verplichtten de Drie Leden de grafelijke instellingen om 'vlaemscher taelen' te gebruiken in de correspondentie en administratie.⁵² Voortaan stelde de regentschapsraad de grafelijke oorkonden en rekeningen in het Nederlands op en ook haar ondergeschikte functionarissen volgden dit voorbeeld. Het Nederlands overspoelde bijgevolg de rekeningen van de baljuws en ontvangers van de Vlaamse graaf in de zomer van 1483.⁵³ Ook de gebruikelijk Franstalige eed aan de graaf die het overheids-personeel diende af te leggen, werd vertaald.⁵⁴ Het gebruik van de volkstaal in de administratie van de overheid diende het bestuur van het graafschap voor de onderdanen doorzichtiger te maken. De regentschapsraad wenste niet door de onderdanen betrappt te worden op een bestuur dat door het gebruik van een 'vreemde taal' verdacht zou klinken. Het gebruik van het Nederlands in de administratie van de overheid had geen zuivering van vreemdelingen als doel, laat staan een etnische bijklank. Het talige aspect van overheidsbestuur was voor de middeleeuwer een uiting naast andere van het vastleggen van een eigen, landelijke identiteit.⁵⁵ De regentschapsraad wenste een soort van gemeenschappelijke identiteit onder haar onderdanen aan te wakkeren, of zelfs te creëren, met als enig doel aanhang te winnen voor haar politieke positie. Het identiteitsbepalende karakter van taalgebruik was enkel een middel om politieke voor- en tegenstanders te overtuigen van de vermeende juistheid van het beleid. Van een taalstrijd 'avant-la-lettre' was dus geen sprake. Zoals het gebruik van zegels en eedafleggingen was taalgebruik in 1483 maar één van de vele middelen om propaganda voor een politieke zaak te voeren.

⁵² Op 3 juli 1483 stuurde Gent een brief naar de Rekenkamer van Rijsel waarin ze liet weten dat de Drie Leden op 30 juni 1483 besloten hadden 'dat van nu voortan alle officien van den lande ende graefscpe van Vlaendren, zowel van justicien als van ontfanghe, huere rekeninghen ende acqyten maken ende overgheven zullen in vlaemscher taelen'. Ook alle correspondentie zal voortaan in het Nederlands verlopen. De stad liet in de brief overigens weten dat ze zelf als eerste op deze regel zou zondigen want de Grote Brief en de rekening van de 'Redeninghe' waren nog vóór de totstandkoming van het besluit van de Drie Leden in het Frans opgesteld, en de Drie Leden waren niet van plan deze documenten te vertalen (ADN: B 17743, map 'Renenghes').

⁵³ Getuige bijvoorbeeld de domeinrekeningen in het Gentse kwartier: het Land van Waas, Wetteren, Dendermonde, Geraardsbergen, Kortrijk, Assenede, de Vier Ambachten, Deinze, Petegem enzovoort (ARA: Fonds Rekenkamers, nrs. 7947, 8132, 8150 etc.), en de baljuwsrekeningen in het Brugse kwartier: Blankenberge, Brugge, Damme, Sluis, Male, Hoeke, Oostende, Oudenburg enzovoort (ARA: Fonds Rekenkamers, nrs. 13665, 13710, 13895 etc.).

⁵⁴ Het personeel van de Rekenkamer bijvoorbeeld legde in juli 1483 haar eed in het Nederlands af (ADN: B 17743, map 'Serment des membres').

⁵⁵ M. Boone, "Doen traitieren elken Vlaminck in Vlaemscher Tale". Talige communicatie tussen machthebbers en hun onderhorigen in het Bourgondische Vlaanderen (1385-1505)', in: J. Decaluwe, G. De Schutter, M. Devos & J. Van Keymeulen (eds.), *Taaldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*, Gent, 2004, pp. 117-118.

Liturgie: de herdenkingsmis in de Sint-Veerlekerk

Liturgie was een ander hulpmiddel om Gentenaars, Vlamingen en anderen te overtuigen van de legitimiteit van de voorgedij- en nadien de regentschapsraad. Op 27 maart 1483 vond te Gent namelijk een bijzondere herdenkingsmis plaats. Precies 1 jaar na het overlijden van Maria van Bourgondië herdacht een liturgische dienst de hertogin in de Sint-Veerlekerk te Gent, de grafelijke kerk tussen de Leie en het Veerleplein, bij het Gravensteen. Twee documenten die heden ten dage in het Archives départementales du Nord in Rijsel berusten, informeren ons over de plechtigheid. Het betreft een kwitantie van Jacotin de Furnes, de kapelmeester van Maximiliaan van Habsburg, aartshertog van Oostenrijk, de weduwnaar van Maria van Bourgondië, waarin hij de schulden van Andries Andries voor de organisatie van *'den eersten jaerghetijde ghedaen te Sente Veerlen over mijner gheduchter vrouwe ende prinsesse Marie zaligher ghedachtech'* kwijscheldt. Andries Andries was in het voorjaar van 1483 aangesteld door de Drie Leden om de persoonlijke uitgaven van de graaf te beheren.⁵⁶ Hij was belast met de betaling van de onkosten van de herdenkingsmis van 27 maart 1483, en stelde daarvoor een rekening op. Ook deze rekening bleef bewaard, zij het licht beschadigd (rechtsonder is een stuk van het perkament afgescheurd).⁵⁷ Terwijl de kwitantie enkel vermeldt dat penningmeester Andries Andries zijn schuld bij de kapelmeester afloste, bevat het fragment van de rekening meer details over de onkosten die hij in Gent had gedaan voor de inrichting van de Sint-Veerlekerk ter gelegenheid van de plechtigheid. Deze rekening maakt het dus niet mogelijk het verloop van de herdenkingsmis te reconstrueren, maar wel het decor van de ceremonie als het ware opnieuw op te bouwen.

De rekening licht ons hoofdzakelijk in over het pronkstuk dat vooraan in de kerk te bewonderen was. In het koor, achter het doksaal van de kerk stond een *'representacie van den tombe'* van Maria van Bourgondië opgesteld. De gravin was in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Brugge begraven, maar het is onduidelijk in welke tombe dat aanvankelijk gebeurd is. Met de constructie van het grafmonument dat nog steeds op de oorspronkelijke begraafplaats in

⁵⁶ Voordien was Andries het administratieve hoofd van de zogenaamde 'Duitse Kamer' van het hof, die het met Maximiliaan naar de Nederlanden meegereisde personeel en troepen onderhield (ADN: B 2121, 75v). Ook na de Vlaamse Opstand bleef de Bruggeling werkzaam in de grafelijke administratie (N. Baete, S. De Decker & M. De Vleeschauwer, 'Het 'Prinsenhof' van Assenede. Archeologisch en historisch onderzoek naar het voormalig kasteel van Assenede', *De Twee Ambachten*, 10 (2002), pp. 38-46). Terwijl Andries Andries belast was met de uitgaven van Filips de Schone, beheerde Jan van der Scaghe de inkomsten van de graaf (L. Campbell & J. Haemers, 'Scaghe (Jan van der)', *Nationaal Biografisch Woordenboek*, XVIII (2007), klm. 786-791).

⁵⁷ ADN: B 2131, nr. 69210 (kwitantie van Jacotin de Furnes) en B 7554 (rekening van Andries Andries). Beide documenten zijn in bijlage uitgegeven.

de O.L.V.-kerk te bewonderen is, is waarschijnlijk pas aangevangen na 1490.⁵⁸ Hoe dan ook, een reproductie van de toenmalige tombe van de hertogin tooide op 27 maart 1483 het koor van de Gentse Sint-Veerlekerk. Boven en rond deze tombe hadden Gentse timmerlieden een 'huusekin, capellewijs' opgericht. In de Franstalige vakliteratuur is een dergelijk 'kapelletje' bekend als een 'chappelle ardente', die tot de gebruikelijke attributen behoorde in een middeleeuwse begrafenisceremonie van hoogwaardigheidsbekleders.⁵⁹ De 'brandende kapel' is een dakvormig platform dat boven een graftombe wordt geplaatst en steunt op vier of meerdere pijlers. Op het platform waren kaarsen bevestigd, zoals in de Gentse Sint-Veerlekerk. 272 kleine kaarsjes werden er op de houten constructie geplaatst, vier grote op de hoeken. 24 grote 'torchen' verlichtten tot slot de graftombe. De 'chappelle ardente' verlichtte vermoedelijk het hele koor van de Sint-Veerlekerk, en de talrijke kaarsen accentueerden logischerwijs de graftombe van Maria van Bourgondië tijdens de plechtigheid. De houten constructie, waaraan zes werklieden twee dagen lang getimmerd hadden, was bovendien behangen met zwart fluwelen laken dat voor de gelegenheid uit het Gentse Prinsenhof was overgebracht. Ook de reconstructie van de graftombe van Maria van Bourgondië en het koor van de kerk waren versierd met lang zwart laken. Zes grote wapenschilden van de overleden hertogin waren verspreid in de kerk opgesteld, vier sierden de kapel, één het hoogaltaar, en één de tombe. Dertig kleine wapenschildjes werden op kaarsen geschilderd en her en der in de kerk opgesteld. Kortom, de hele Sint-Veerlekerk was speciaal heringericht voor het plechtige gebeuren.

Herdenkingsmissen voor overleden vorsten zijn allermint uitzonderlijk, maar de plechtigheid van 1483 krijgt, gezien de historische context, wel een bijzondere betekenis. Middeleeuwse vorsten, en de Bourgondische hertogen in het bijzonder, onderhielden een soort van geritualiseerde dodencultus die niet alleen de bedoeling had overleden telgen van de dynastie te herdenken, maar evenzeer de continuïteit van het gezag van de dynastie te benadrukken. Het moment van het overlijden van een vorst leidde in de middeleeuwen immers vaak tot opvolgingscrises, zoals in Vlaanderen in 1477 en 1482. Een begrafenis van een vorst diende te beklemtonen dat het regerende lid van de dynastie fysiek overleden was, maar dat bloedverwanten voortaan het politieke gezag uitoefenden dat de vorst in de voorbije jaren belichaamd had.⁶⁰ Daarom stichtten de Bourgondische hertogen zowel voor zichzelf, als voor overleden familieleden 'memoria' en herdenkingsmissen om respectievelijk zich na de

⁵⁸ V. Vermeersch, *Grafmonumenten te Brugge voor 1578*, Brugge, 1976, dl. II, pp. 370-389.

⁵⁹ M. Gaude-Ferragu, *D'or et de cendres. La mort et les funérailles des princes dans le royaume de France au bas Moyen Age*, Villeneuve d'Ascq, 2005, pp. 199-203.

⁶⁰ E. Kantorowicz, *The king's two bodies. A study in mediaeval political theology*, Princeton, 1957.

dood te laten herdenken of overleden personen te vereren. Bovendien dienden luxueuze graftombes deze herdenkingscultus te accentueren en te veruiterlijken – een dergelijke cultus werd ook onderhouden door edelen, ambtenaren en rijkere stedelingen.⁶¹ De herdenkingsmis die Maria van Bourgondië te beurt viel te Gent in 1483 valt overigens te vergelijken met twee begrafenismissen in de grafelijke Sint-Veerlekerk. Toen Keizer Karel V in 1559 te Spanje overleed, gaf Filips II de opdracht om in de kerk eveneens een ‘*huyzeken capellewys*’ op te richten om een dodenmis te Gent de gebruikelijke luister bij te zetten.⁶² In 1432 stierf in het Gentse Prinsenhof de tweede, pasgeboren zoon en opvolger van hertog Filips de Goede, Josse de Bourgogne. Tijdens zijn begrafenis in de Sint-Veerlekerk was het gebouw op een gelijkaardige wijze ingericht als in 1483.⁶³ Ook de begrafenisplechtigheden van de Bourgondische hertogen Jan zonder Vrees en Filips de Goede handterden eenzelfde symboliek.⁶⁴ De inrichting van de kerk en de funeraire begrafenisymboliek van de Bourgondische dynastie was overigens gebruikelijk in het laatmiddeleeuwse West-Europa. Zwart laken, wapenschilden, kaarsen en een ‘*chapelle ardente*’ waren ook bij andere dynastieën en edelen de

⁶¹ W. Paravicini, ‘Les “investissements” religieux ducs de Bourgogne à Paris’, in: W. Paravicini & B. Schnerb (eds.), *Paris, capitale des ducs de Bourgogne*, Parijs, 2007, pp. 185-218; B. Schnerb, ‘Economie matérielle et économie spirituelle: le témoignage de la comptabilité bourguignonne au temps des ducs de la Maison de Valois’, in: N. Bériou & J. Chiffolleau (eds.), *L’économie des Mendiants (XIVe-XVIIe siècles)*, ter perse; J. Dumolyn & K. Moermans, ‘Distinctie en memorie. Symbolische investeringen in de eeuwigheid door laatmiddeleeuwse hoge ambtenaren in het graafschap Vlaanderen’, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116 (2003), pp. 332-349; J. Chiffolleau, *La comptabilité de l’au-delà: les hommes, la mort et la religion dans la région d’Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320 - vers 1480)*, Rome, 1980; M. Boone, ‘Un grand commis de l’Etat burgundo-habsbourgeois face à la mort: le testament et la sépulture de Pierre Lanchals (Bruges, 1488)’, in: J.-M. Duvosquel, A. Kelders & A. Vanrie (eds.), *Aspects de la vie culturelle dans les Pays-Bas bourguignons et habsbourgeois*, Brussel, 2008, ter perse; M. Vale, ‘A Burgundian funeral ceremony: Olivier de la Marche and the obsequies of Adolf of Cleves, Lord of Ravenstein’, *English Historical Review*, 111 (1996), pp. 920-938; M. Margue (ed.), *Sépulture, mort et représentation du pouvoir au Moyen Age*, Luxemburg, 2006.

⁶² Geciteerd door L. Colinez, ‘Collégiale de Sainte-Pharaïlde à Gand’, *Annales de la Société des Beaux-Arts et de la Littérature de Gand*, IV (1851-2), p. 207.

⁶³ M. Sommé, ‘Le cérémonial de la naissance et de la mort de l’enfant princier à la cour de Bourgogne au XVe siècle’, in: J.-M. Cauchies, *A la cour de Bourgogne. Le duc, son entourage, son train*, (Burgundica, I) Turnhout, 1998, pp. 42-3.

⁶⁴ B. Schnerb, ‘Un service funèbre célébré pour Jean sans Peur à Saint-Vaast d’Arras le 22 octobre 1419’, *Publications du Centre Européen d’Etudes bourguignonnes (XIVe-XVIIe siècles)*, 34 (1994), pp. 105-122; E. Lory, ‘Les obsèques de Philippe le Bon’, *Mémoires de la Commission des Antiquités de la Côte d’Or*, 7 (1869), pp. 215-246 en Gaude-Ferragu, *D’or et de cendres*, 195-225.

traditionele onderdelen van het begrafenisritueel.⁶⁵ De inrichting van de kerk ter gelegenheid van de herdenkingsmis van Maria van Bourgondië was dus allerm minst uitzonderlijk. De liturgische ceremonie van 1483 paste in de rituele traditie die maatschappelijke elites in het algemeen en de Bourgondische dynastie in het bijzonder al decennialang onderhielden en nog lang zouden onderhouden.

Wel uitzonderlijk is de opdrachtgever, de plaats, het tijdstip en het doel van de herdenkingsmis. Hoewel aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk op het ritueel aanwezig was, organiseerden de Drie Leden de plechtigheid. In het voorjaar van 1483 verbleef de weduwnaar van de overleden gravin kort in Vlaanderen, vooraleer naar het krijgsgewoel in Utrecht te reizen om Vlaanderen twee jaar lang te vermijden. Nadat de vorst eind januari 1483 de toegang tot Brugge was ontzegd, deed hij noodgedwongen Gent aan.⁶⁶ De machthebbers verplichtten hem er in een plechtige ceremonie in de Sint-Janskerk een eeuwigdurende belofte af te leggen de Vrede van Atrecht te zullen onderhouden. Bovendien ontplooiden de Gentenaars enkele dagen later, tijdens het jaarlijkse auweet (een rituele parade van de ambachtsmilities) op halfvasten, voor de ogen van de aartshertog de militaire macht van de stad. Maximiliaan diende in het voorjaar van 1483 lijdzaam toe te kijken hoe Brugge hem de toegang tot de stad ontzegde en hoe de Gentenaars zich meester maakten van de publieke ruimte in de stad, van de politiek in het graafschap en van het regentschap over zijn zoon.⁶⁷ Tot slot woonde Maximiliaan, samen met zijn zoon Filips de Schone, ook de herdenkingsmis van 27 maart bij. Toch hadden de Drie Leden en vermoedelijk ook de leden van de voorgedijraad de opdracht gegeven deze mis te organiseren, dat blijkt uit de rekening van penningmeester Andries Andries. Deze ambtenaar, die verantwoordelijk was voor de uitgaven van de hofhouding van de jonge graaf, vermeldt in het document expliciet dat hij de onkosten vergoedde ‘*ter ordonnance ende beve-*

⁶⁵ M. Gaude-Ferragu, ‘La mort du prince: les funérailles de Pierre de Beaujeu, duc de Bourbon (1503)’, in: J. Balsamo (ed.), *Les funérailles de la Renaissance*, Genève, 2002, pp. 70-71 en C. Beaune, ‘Mourir noblement à la fin du Moyen Age’, in: *La mort au Moyen Age*, 1977, pp. 128-130).

⁶⁶ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, pp. 231-232 en J. Molinet, *Chroniques*, G. Doutrepoint & O. Jodogne (eds.), Brussel, 1935, dl. I, p. 413.

⁶⁷ Het was niet de laatste keer dat de keizerszoon een auweet zou aanschouwen. Ook in 1488 bleek deze rituele rondgang door gewapende ambachten een uitstekend middel om de politieke dominantie van de tegenstanders van Maximiliaan te veruiterlijken (J. Haemers & E. Lecuppre-Desjardin, ‘Conquérir et reconquérir l’espace urbain. Le triomphe de la collectivité sur l’individu dans le cadre de la révolte brugeoise de 1488’, in: C. Deligne & C. Billen (eds.), *Voisinages, coexistences, appropriations. Groupes sociaux et territoires urbains du Moyen Age au 16e siècle*, (Studies in European Urban History (1100-1800), X) Turnhout, 2007, pp. 119-142). Gent investeerde tijdens Maximiliaans verblijf in 1483 en de daaropvolgende regering van de eerste regentschapsraad overigens meer financiële middelen dan ooit voordien in het jaarlijkse auweet (Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 87).

le van den Drien Leden slands van Vlaendren', die in de naam van Filips de Schone gehandeld hadden.

Opvallend is eveneens dat de liturgische dienst in de Sint-Veerlekerk niet diende om Maria van Bourgondië te begraven, enkel om te herdenken. Toch gebruikten de Drie Leden de gangbare symboliek van een begrafenis voor deze plechtigheid. De rekening van Andries Andries vermeldt dat de plechtigheid volgens hetzelfde scenario verliep als andere begrafenisplechtigheden van de Bourgondisch hertogen. Op 26 maart 1483 ging een mis in intieme kring, met name de vigiliën, de eigenlijke plechtigheid van 27 maart vooraf.⁶⁸ Het lijkt wel alsof de vertegenwoordigers van de Drie Leden en de voogdijraad (dus de toekomstige regentschapsraad) in maart 1483 een eigen begrafenisplechtigheid voor Maria van Bourgondië organiseerden, bijna één jaar na de ceremonie die Maximiliaan met grote luister in Brugge bekostigd had.⁶⁹ De intentie van de Habsburgse aartshertog en de Drie Leden achter hun beider ceremonies, respectievelijk in 1482 en het jaar nadien, was wellicht dezelfde. Door op een pompeuze manier de overleden hertogin te begraven en te herdenken, hoopten beide partijen, als zelfverklaarde regenten, de erfenis van Maria van Bourgondië symbolisch op te eisen. De klemtoon lag in beide plechtigheden op de transfer van de macht.

De keuze van het decor voor de plechtigheid van de Drie Leden in maart 1483 is niet onschuldig. De Gentse kapittelkerk van Sint-Veerle was de vroegere burchtkapel van de Vlaamse graven, en voor de Bourgondische dynastie op het moment van de herdenkingsmis nog steeds de plaats bij uitstek om belangrijke momenten van de dynastie midden in de stad ritueel te vieren.⁷⁰ Zoals hedendaagse opgravingen nogmaals uitwijzen, was deze gewijde plaats de begraafplaats van leden van de Bourgondische dynastie, zoals van de reeds aangehaalde Josse de Bourgogne.⁷¹ De locatie van de herdenkingsmis van de Drie Leden accentueerde dus nogmaals de continuïteit van het grafelijke

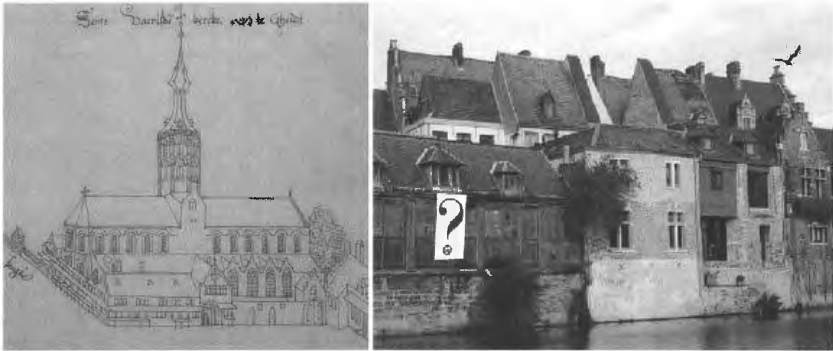
⁶⁸ Gaude-Ferragu, *D'or et de cendres*, pp. 205-208 en document 2 in bijlage.

⁶⁹ Maximiliaan zette grote middelen in om deze plechtigheid te organiseren. Hij gaf zijn juwelenbewaarder de opdracht vaatwerk uit de grafelijke schat van Brugge om te smelten voor de bekostiging van deze dienst. Op 11 april 1482 stortte juwelenbewaarder Wouter van Houtheusden 10.016 lb. par. aan de algemeen ontvanger *'des deniers venant de la fondu de certaines parties de vaisselles que icellui seigneur avoit fait prendre de ses dits joyaulx et icelles fait monnoyer en sa monnoye de Bruges, en deniers payez pour convertir ou fait de l'obsequ de feu madame la duchesse'* (ADN: B 2127, 54r).

⁷⁰ De Sint-Veerlekerk was in de tiende eeuw als grafelijke burcht ingericht. Ze werd tijdens de Calvinistische Republiek vernietigd (Colinez, 'Collégiale Sainte-Pharailde', pp. 215-216 en M. Voordeckers-Declercq, 'Het ontstaan van de S. Veerleculus te Gent', *HMGOG*, 17 (1963), pp. 3-28).

⁷¹ Over de opgravingen: M.-A. Bru, P. Steurbaut & G. Vermeiren, 'Sint-Veerleplein 2 en 3 en Vismarkt 7', in: *Archeologisch onderzoek in Gent, 1999-2006*, (Stadsarcheologie, 2de reeks, I) Gent, 2007, pp. 156-166.

gezag. Door zich als het ware de vroegere persoonlijke kapel van de Vlaamse graven toe te eigenen, hoopten de machthebbers van de drie Vlaamse steden, en van Gent in het bijzonder, de uitoefening van het regentschap te rechtvaardigen. Dat de plechtigheid van maart 1483 in een sacrale ruimte plaatsvond, diende de Vlaamse claim kracht bij te zetten. De Drie Leden probeerden dus, net als middeleeuwse vorsten, om door middel van een liturgische plechtigheid in een gewijde ruimte hun machtsaanspraak te 'sacraliseren'.⁷² Opmerkelijk is bovendien dat de herdenkingsmis plaatsvond op Witte Donderdag, want in 1483 viel Pasen op 30 maart. Het tijdstip, de aard en de plaats van het plechtige gebeuren omgaven de machtsaanspraak van de Drie Leden bijgevolg met een waas van religiositeit. De herdenkingsmis van 27 maart 1483 werd in die optiek als het ware een soort van religieuze 'rite de passage' die de overheveling van het regentschap over Filips de Schone aan de Drie Leden van Vlaanderen symboliseerde.

Afbeeldingen 5 en 6: een reconstructietekening van de Gentse Sint-Veerlekerk (gezien van aan het Gravensteen) en de overblijfselen ervan (gezien van aan de Leie).⁷³

Het Veerleplein naast de kerk was een publieke ruimte, met markten en doortocht van mensen. Studies over het gebruik van ruimte in een laatmiddeleeuwse en vroegmoderne context toonden reeds aan dat, bijvoorbeeld tijdens een opstand van een stad tegen de centrale overheid, beide partijen publieke ruimte op een symbolische wijze gebruikten om ideeën en standpunten (hun ideologie) kenbaar te maken aan de tegenpartij en aan anderen (soms letterlijk

⁷² Zie in dat verband A. Boureau, 'How christian was the sacralization of monarchy in Western Europe (twelfth-fifteenth centuries)', in: Deploige & Deneckere (eds.), *Mystifying the monarch*, pp. 25-34.

⁷³ Tekening uit Colinez, 'Collégiale Sainte-Pharaïlde', plaat 1.

omstanders).⁷⁴ In het bijzonder markten en pleinen, zoals het Veerleplein, waren ideale plaatsen voor machthebbers om hun politieke standpunten te propageren. Omdat deze ruimte openbaar was en vele economische, sociale en culturele functies had, symboliseerde ze als het ware de centrumfunctie van een stad en het 'algemeen nut' dat een openbare plaats diende.⁷⁵ Misschien ging een funeraire stoet de herdenkingsmis voor Maria van Bourgondië vooraf, zoals gebruikelijk was bij begrafenisplechtigheden. De Bourgondische hertogen hadden dergelijke stoeten sterk gepolitiseerd in de voorbije decennia om hun politieke autoriteit de nodige luister bij te zetten.⁷⁶ In maart 1483 probeerden de Drie Leden op een kenmerkende wijze de stedelijke bevolking in te lichten over de politieke situatie en te overtuigen van de legitimiteit van de bestuurlijke daad die ze binnenkort zouden stellen, met name de uitoefening van het regentschap in naam van Filips de Schone. De Drie Leden hadden daarenboven, zoals gebruikelijk bij begrafenis- en herdenkingsmissen, armen gekleed met zwart laken om de plechtigheid bij te wonen.⁷⁷ Zij dienden te bidden voor het zielenheil van de overledene, maar tevens betrok deze geste de bredere bevolkingslagen bij het gebeuren. Kortom, de liturgische plechtigheid van de Drie Leden voor Maria van Bourgondië te Gent gebruikte de herdenking van de overleden hertogin om, eens te meer, een politieke zaak te propageren. De Drie Leden van Vlaanderen waren van plan het regentschap over haar vierjarige zootje uit te oefenen, en erna Maximiliaan als usurpator van de grafelijke macht te beschouwen.

⁷⁴ P. Arnade, *Realms of rituals. Burgundian ceremony and civic life in medieval Ghent*, Londen, 1996; M. Boone, 'Urban space and political conflict in late medieval Flanders', *The journal of interdisciplinary history*, 32 (2002), pp. 621-640; E. Lecuppre-Desjardin, *La ville des cérémonies. Essai sur la communication symbolique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*, (Studies in European Urban History (1100-1800), IV) Turnhout, 2004 en A. Brown, 'Ritual and state-building: ceremonies in medieval Bruges', in: J. Van Leeuwen (ed.), *Symbolic communication in late medieval towns*, Leuven, 2006, pp. 1-28.

⁷⁵ E. Lecuppre-Desjardin, 'Multipolarité et multifonctionnalité des places publiques dans les villes des anciens Pays-Bas bourguignons: évolution d'une géographie identitaire (XIVe-XVIe siècles)', in: L. Baudoux-Rousseau, Y. Carbonnier & P. Bragard (eds.), *La place publique urbaine du Moyen Age à nos jours*, Arras, 2007, pp. 45-52 en M. Boone & H. Porfyriou, 'Markets, squares, streets: urban space, a tool for cultural exchange', in D. Calabi & S. Christensen (eds.), *Cultural exchange in early modern Europe. II. Cities and cultural exchange in Europe, 1400-1700*, Cambridge, 2007, pp. 227-253.

⁷⁶ Zie de in de vorige noten geciteerde literatuur en Gaude-Ferragu, *D'or et de cendres*, 2229-239 in verband met de politisering van de Bourgondische begrafeningen.

⁷⁷ Omdat het document onvolledig is, is het aantal armen dat een kledingstuk ontving, onmogelijk te bepalen. Ook bij de begrafenis van Josse de Bourgogne werden armen bevestigd (Sommé, 'Le cérémonial de la naissance', p. 44).

Besluit

Propaganda en het symbolische gebruik van de publieke ruimte hadden in de onderzochte casus als doel een gecontesteerd gezag te behouden, een beleid te rechtvaardigen, en een alternatieve ideologie uit te schakelen. Door middel van propaganda en ideologisch geladen symboliek probeerden de Gentse gezagsdragers aan te tonen dat hun politieke wensen het algemeen belang van de stedelijke gemeenschap dienden. Een corporatistische geïnspireerde staatsvorm hoopte zich in 1483 door de aanwending van sprekende symbolen (zoals zegels, eden, taal, liturgie en andere) het gezag van een autocratische en gecentraliseerde bestuursvorm te ondergraven. De politieke boodschap van de Gentse machthebbers luidde dat een regentschapsraad met een permanente vertegenwoordiging van de stedelijke gemeenschap een betrouwbaarder beleid garandeerde dan dat van een autocratisch regent. De Drie Leden van Vlaanderen voerden met Maximiliaan van Oostenrijk een politieke strijd om de autoriteit en het symbolische gezag van de Vlaamse graaf en de geloofwaardigheid van het politieke bestel dat ze hadden uitgebouwd. De Drie Leden, en Gent in het bijzonder, probeerden een concurrerend ideeënkader te verbannen en de sporen ervan uit te wissen door de publieke ruimte met traditionele rituelen in te palmen. In die context is het belang van ceremonies en publieke plechtigheden moeilijk te onderschatten. Door middel van een veelzeggende symboliek poogden de Drie Leden een ideologische hegemonie na te streven in het territorium dat ze bestuurden.

Uiteraard zijn er nog andere middelen en methodes om mensen te overtuigen van politieke standpunten, maar deze maakten niet het onderwerp uit van dit artikel. Een historicus mag immers nooit de politieke realiteit van de kern van de zaak uit het oog verliezen, en denken dat enkel rituelen mensen kunnen overtuigen van een politieke zaak. Het politieke en juridische debat over het regentschap over Filips de Schone werd vanzelfsprekend ook met inhoudelijke argumenten gevoerd. Sommige groepen in de stedelijke samenleving doorprikten ongetwijfeld de rituele strategieën van de gezagsdragers, en lieten zich enkel overtuigen door een juridische bewijsvoering. Groepen die niet bij het politieke besluitvormingsproces betrokken waren, lieten zich misschien makkelijker door het overweldigende karakter van rituelen en ceremonies overhalen. Sommigen bleven overtuigd van de juistheid van eigen politieke ideeën, anderen lieten zich leiden door economische of sociale overwegingen. De dwang die uitging van het lidmaatschap van maatschappelijke organisaties of de participatie aan sociale netwerken, vormde dan weer voor nog anderen de leidraad in politieke keuzes. Rituelen, symboliek, en ideologische debatten hadden het vermoedelijk heel moeilijk om sociale verbanden tussen mensen en economische structuren in de stad door te knippen. In hoeverre politieke propaganda succes heeft, is in het kader van dit onderzoek niet te bepalen. Het onderzoek naar de daadwerkelijke overtuigingskracht van ideologie, propaganda en het ritueel gebruik van ruimte is eigenlijk nog maar begonnen.

**Bijlage: bewijsstukken bij de onkostenvergoeding voor de herdenkings-
mis van Maria van Bourgondië in de Gentse Sint-Veerlekerk
(27 maart 1483).**

1. *Kwitantie van Jacotin de Furnes (16 juni 1483).*

Origineel: perkament (H. 110, L. 210), dorsale notitie 'Furnes'
(15de eeuw).

ADN: B 2131, nr. 69210.

ic, Jacotin de Furnes, fourrier van der capelle mijns gheduchs heeren shertoghen van Oistenrijck, van Bourgogne, etc., kenne ontfæen hebbende van Andries Andries⁷⁸, raed ende meester van den penninghen mijns gheduchs heeren shertoghen Philips, grave van Vlaendren, etc., ende bij hem ghecommitteert ter betalinghe van zijnen extraordinarisschen costen, de somme van zesse ponden van viertich grooten vlaemscher munten, die hij mij ten bevele van den Drien Leden slands van Vlaendren uuter name van mijnen voorseiden gheduchten heere ghegheven heeft in ghereeden penninghen. Ende dat voor mijn recht, arbeit ende moyte die ic ghehadt hebbe ter causen van den eersten jaerghetijde ghedaen te Sente Veerlen over mijner gheduchter vrouwe ende prinsesse Marie zaligher ghedachtech. Van welker somme van .vi. lb. munte voorseit, ic my haude over vernoucht ende wel betaelt ende scelde daerof quyte mijner voorseide gheduchten heere, den voorseide Andries Andries ende allen andren. In orconden des hantteeckens van meester Jacques Heyme⁷⁹, secretaris mijns voorseits gheduchs heeren, hieronder ghescreven te mijnder bede ende versoucke den XVI^{en} dach van wedemaent int jaer duust vierhondert drie ende tachtentich. (getekend:) Heyme.

⁷⁸ Zie de biografische informatie in voetnoot 56.

⁷⁹ Jacob Heyman was grafelijk secretaris van Karel de Stoute en Maria van Bourgondië (A. Paravicini & W. Paravicini, 'L'arsenal intellectuel d'un homme de pouvoir. Les livres de Guillaume Hugonet, chancelier de Bourgogne', in: D. Boutet & J. Verger (eds.), *Penser le pouvoir au Moyen Age (VIIIe-XVe siècle). Etudes d'histoire et de littérature offertes à Françoise Autrand*, Parijs, 2000, p. 148; ADN: B 3521, nr. 124555 en RAG: Fonds Raad van Vlaanderen, nr. 34323). Tijdens de regering van de (eerste) regentschapsraad (juni 1483 - juni 1485) maakte hij, samen met Jan de Beere, de akten van graaf Filips op (SAB: Politieke Oorkonden, nr. 1195 en Stadsrekening 1483-1484, 173v). Hij ontving hiervoor een loon van 240 lb. par. uit de '*recette générale de Flandre*' (ADN: B 33, 94v). Jacob Heyman was toen tevens '*controleur van der Audiençie*' van de graaf (RAB: Fonds Brugse Vrije, Registers, nr. 221, 121v).

JELLE HAEMERS

2. *Rekening van Andries Andries (8 april 1483).*

Origineel: papier (H. 630, L. 425), dorsale notitie '8 avril 1483'
(19de eeuw).

ADN: B 7554.

Partien betaelt bij Andries Andries, raed, meester van den penninghen mijns gheduchs heeren Philips van Oistrijcke, hertoghe [...], [ghecommitteert up zijnen] extraordinarissche costen ter ordonnancie ende bevele van den Drien Leden slands van Vlaendren, uuter name van mijnen voorseiden [...] mijns voorseits gheduchs heeren, ende dat voor deerste jaerghetijde ghedaen in Sente Verhelde kerke te Ghend den XXVI^{en} ende XXVII^{en} [...] van Bourgoingnen etc., die God ontfaerme, den persoonen ende also hiernaer volght:

[1] Eerst, Gheerard van den Plassche, temmerman woonende binnen der stede van Ghend, om hout af te temmerene ende te maken een huusekin, capellewijs, om te stellene in den coer boven der representacie van den tombe. Te wetene twintich sperren te eenentwintich penninghen tstück, maken XXXV s. van twee grooten vlaemscher munten den scellinc.

Item, viere lamboerden te twee scellinghen munte voorseit tstück, maken VIII s. Item, om solderplancken, XVII s.

Item, om naghelen, VI s.

Item, om hondert ende vijftich houten slotelkins, omme de wassen keerssen up te stellene rondomme de voorseide capelle, omme den toer ende eldere daert nood was, XIII s.

Item, den voornoemden Gheerard, Jacop van den Plassche, Lievin de Keersmakere, Gillis de Keersmakere, Jan de Brauwere, ende Lievin van der Vorst, temmerlieden, die up Onser Vrouwen avondt ende dach wrochten met alder neersticheit ende stelden te passe de voorseide capelle ende maecten al tghuent dat noodsakelic was van hebbene ten dienste van den voorseiden jaerghetijde daeromme hier voor huerlieder salaris ende dachhueren, elck van twee daghen te vijf scellinghen munte voorseit sdaechs, maken tsamen LV s. Beloepen tsamen de voorseide partien van houtē ende stoffe om de voorseide capelle ende andersins metten fachoene ende dachhueren van den temmerlieden ghelevert ende verleit bij den voornoemden Gheerard ter somme van

6 lb. 15 s.

[2] Item, Augustin de Brune, scildere woenende binnen der voorseide stede van Ghend, om te hebbene ghemaect ende ghelevert zes groote blasoenen ghestoffeert metter wapene van wijlen mijnder voorseider gheduchter vrouwe, om te stellene, te wetene, viere an de voorseide capelle, een up den hooghen autær, ende een an de voorseide representacie van den tombe, ende dertich cleene an de vier ende twintich torchen, an de vier groote keerssen ende an de

ZEGELS, EDEN, TAAL EN LITURGIE

twee keerssen up den hooghen autær. Ende om thebbene zwart gheschildert de voorseide capelle. Bij coopmenscepen met den voorseiden Augustin ghemaect, de somme van

9 lb.

[3] Item, Joos van Ghend, wassenkeersmakere, om tweehondert twee ende tseventich cleyne wassen keerssen die ghestelt waren rondomme de voorseide capelle, weghende tsamen neghentich pond.

Item, viere keerssen up den autær, weghende acht pond.

Item, eene keersse om te offerene, weghende een pond.

Item, om andere cleyne keerssen, ooc om te offerene, weghende twee pond.

Item, viere grooten keerssen, die ghestelt waren an de vier houcken an den voorseiden capelle, weghende acht ende veertich pond.

Maken de voorseiden partijen tsamen hondert neghen ende veertich pond, die ten prijse van drie scellinghen, neghen penninghen munte voorseit tpond.

Beloeven ter somme van XXVII lb. XVIII s. IX d.

Item, viere ende twintich grooten torchen die ghehouden waren rondomme de voorseide representacie van der tombe, weghende tsamen hondert zesse ende vijftich pond, ten prijse van drie scellinghen munte voorseit elc pond, maken XXIII lb. VIII s.

Beloeven tsamen alle de voornoemde partijen van wasse ter somme van

51 lb. 6 s. 9 d.

[4] Item, Pieter van Warengien, tappissier van mijnen gheduchte heere van Oistrijcke, etc., om de hueringhe van twaelef sticken zwarte lakene lanc wesende elc stuck twintich ellen die hij ghelevert heeft ende daermede behanghen de coer van den voorseiden kerke, te wetene de acht sticken te twaelf scellinghen ende de viere te zestien scellinghen munte voorseit tstick, maken VIII lb.

Item, om de hueringhe van dertich ellen fluweels te drie scellinghen munte voorseit delle, daermede ghevoordt was de pelle die gheleit was up de voorseide representacie van den tombe, ende de voornoemde capelle behanghen, IIII lb. X s.

Item, om tfachoer van den boordeersele van der voorseide pelle, XX s.

Item, voor den salaris van zes ghesellen die de voorseide lakenen vergaderden ende droughen van der stede int hof, nayden ende te pointe stelden, tsamen XXXVI s.

Item, voor den salaris van twee ghesellen die hem de voorseide lakenen hilpen hanghen in de voorseide kerke, IIII s.

Item, omdat hij de voorseiden lakenen hadde doen wachten ende waken in de kerke, III s.

Item, omdat hij de voorseiden lakenen hadde doen voeren van den cooplidenhuuse int hof ende van daer in de kerke, VI s.

Item, om vijfhondert clauwieren, daer de voorseiden lakenen an ghehanghen waren, te acht scellinghen thondert, maken XL s.

Ende voor den salaris van eenen gheselle die de voorseide pelle haelde ende

JELLE HAEMERS

wederdrouch daer die ontleendt was, III s.

Beloeven tsamen de partijen voorseit, ghelevert bij den voornoemde Pietre, ter somme van

[18 lb. 2 s.]

[5] Item, Gheerard, saisyndere mijns voorseits gheduchs heeren van Oistricke, omdat hy ghelevert hadde twalef ellen ende eene halve [...], zwart lakene daerof dat ghemaect was een langhe [...] ende eenen raucaproen, te acht ende veertich scellinghen [...], maken XXX lb.

Item, om te hebbene ghecleedt viere ende [...] arem lieden, elck met viere ellen zwart lakene om [...], ende caproen te tien scellinghen munte voorseit delle, [...].

[45 lb. 7 s. 7⁸⁰]

Ic, Jan van Blois⁸¹, ruddere, raed ende hoofmeestre mijns gheduchs heeren Philips van Oistrijcke, hertoghe van Bourgoingnen, van Brabant [...], van den penninghen mijns voorseiden gheduchs heeren ende bij hem ghecommitteert ter betalinghe van zijnen extraordinare [...] mijns voorseiden gheduchten heere, in mijne presencie ende jeghewoordicheit, heeft betaelt den persoonen, de partijen hierboven [...], dertich ponden, thien scellinghen, neghen penninghen van veertich grooten vlaemscher munten tpond, van welker somme [...] verkent hebben te vullen, vernoucht ende duechdelic betaelt zijnde, daerof quijscedinghe doende mijnen [...], hieronder ghestelt, den VIII^{en} dach van april int jaer duust vierhondert drie ende tachtich [...].

⁸⁰ Mogelijk bedraagt de totaalsom van de rekening 130 lb. 10 s. 9 d. van 40 groten per pond, hoewel dit bedrag niet zeker is (de 'hondert' stond in dat geval op een afgescheurd stuk van het document geschreven). Als dit bedrag klopt, dan bedraagt de betaling aan Geraard 45 lb. 7 s. (de overige kosten belopen immers 85 lb. 3 s. 9 d.). Hij besteedde 30 lb. aan twaalf en een half zwart laken (dat 48 s. per laken kostte). Mogelijk 15 lb. 7 s. werden besteed aan de klederen van de armen.

⁸¹ Ridder Jean de Blois was hofmeester van Filips de Schone. Vermoedelijk hadden de Drie Leden in het voorjaar van 1483 een hofordonnantie voor Filips de Schone opgemaakt, zoals gebruikelijk was bij het aantreden van een nieuwe graaf (zie W. Paravicini, "Ordonnances de l'Hôtel" und 'Escroes des Gaiges'. Wege zu einer prosopographischen Erforschung des burgundischen Staats im fünfzehnten Jahrhundert', in: N. Bulst & J.-P. Genet (eds.), *Medieval lives and the historian. Studies in medieval prosopography*, Kalamazoo, 1986, pp. 243-266). Jacob de Gouy, heer van Auby, werd toen eerste hofmeester van Filips de Schone (ARA: Fonds Rekenkamers, Acquits de Lille, nr. 51, akte van 8 augustus 1483 en ADN: B 17743, map 'Chambres des comptes, serment des membres'). Na zijn dood in oktober 1483 werd hij vervangen door Daneel van Herzele (ADN: B 3447, nr. 120042, 1v). Jean de Blois was heer van Trélong. Hij verbleef reeds aan het hof van Filips de Goede en werd door Maximiliaan van Oostenrijk in diens hofhouding opgenomen in november 1477 (H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)*, Zutphen, 2001, p. 160). In juni 1481 had het vorstenpaar hem aangesteld tot baljuw van de Gentse Oudburg (ARA: Fonds Rekenkamers, nr. 14160).